

Hlavní výsledky výzkumu učebnic němčiny pro ZŠ The main results of the research in the textbooks of German

Věra Ježková

UK v Praze -Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání

Klíčová slova: učebnice němčiny, obsahová analýza, analýza obrázků, Společný evropský referenční rámec pro jazyky, RVP ZV, sociolingvistické kompetence, všeobecné kompetence, evropská dimenze

Klíčová slova: textbooks of German, content analysis, analysis of pictures, Common European Framework of Reference for Learning, Teaching and Assessment of Modern Languages, curricular documents for primary and lower secondary education, sociolinguistic competencies, common competencies, European dimension

Abstrakt:

V příspěvku jsou prezentovány hlavní výsledky obsahové analýzy souboru učebnic němčiny pro základní školy, vycházející ze Společného evropského referenčního rámce pro jazyky a RVP ZV, a to tří sledovaných oblastí: učiva představujícího/rozvíjejícího sociolingvistické a všeobecné kompetence (deklarativní znalosti) a představujícího evropskou dimenzi - a výsledky analýzy obrázků ilustrujících sledované učivo. Výsledkem výzkumu je ověřený hodnotící nástroj (aplikovatelný i na učebnice jiných jazyků) a charakteristika učebnicového souboru ze čtyř stanovených hledisek. Příspěvek navazuje na referát z konference ČAPV v roce 2006, v němž autorka představila plánovaný výzkum, který tvoří součást její disertační práce na téma Problémy jazykového vzdělávání v multikulturní Evropě.

Abstract:

The paper presents the main results of the content analysis of textbooks of German for primary and lower secondary schools, made on the basis of the Common European Framework of Reference for Learning, Teaching and Assessment of Modern Languages and the Czech curricular documents for primary and lower secondary schools, namely of the curriculum representing/developing sociolinguistic and common competencies and the European dimension - and the results of the analysis of pictures. The result of the research is the instrument for evaluation of the textbooks and the characteristic of the textbooks from the set four points of view. The text picks up the paper presented at the conference CERA 2006, in which the autor has presented the planned research (as a part of her thesis).

Úvod

V příspěvku na konferenci ČAPV z roku 2006 jsme představili připravovaný výzkum učebnic němčiny pro základní školy, který je součástí naší disertační práce nazvané *Problémy jazykového vzdělávání v multikulturní Evropě* (Ježková 2006). V tomto příspěvku přinášíme hlavní výsledky výzkumu. Nejprve krátce připomeneme jeho cíle a metodologické aspekty.

1 Stručná charakteristika výzkumu

Předmětem našeho výzkumu byl soubor učebnic KOUŘIMSKÁ, M.; JELÍNEK, S.; KETTENBERG, U.; KUČEROVÁ, L.; NÖBAUER, I. *Heute haben wir Deutsch. Učebnice. Pracovní sešit. Příručka pro učitele. I-V*. Strakonice : Agentura Jirco, 1994 – 2003. Soubor je určen pro počáteční vyučování němčině v základní škole včetně škol s rozšířenou jazykovou výukou, 5. díl také pro nižší ročníky víceletých gymnázií. Jeho koncepce byla vypracována v souladu s učebními osnovami platnými v daném období. Jedním z jeho nejvýznamnějších koncepčních rysů je komunikativní zaměření výuky. Témata a řečové situace se vztahují k reáliím německy mluvících zemí i k reáliím českým a respektují věkové zvláštnosti žáků. Lekce ve všech učebnicích mají podobnou strukturu – tvoří je přibližně tyto části: úvodní obrazová stránka, výchozí texty, cvičení, nová slovní zásoba, gramatika, obrazová stránka, texty, doplňkové texty „Lest mit dem Wörterbuch“ (*Čtěte se slovníkem*) a materiály nástavbového charakteru „Wer will mehr wissen?“ (*Kdo chce vědět víc?*) a ZUGABE (*Přídavek*). Zřetelným sjednocujícím prvkem jsou postavy Gitti z Vídně, Hanse z Berlína a Dany a Milana z Prahy, vystupující ve všech učebnicích.

Hlavním cílem výzkumu bylo zjistit, zda tento soubor učebnic odpovídá z některých hledisek a kritérií požadavkům na výuku cizím jazykům stanoveným ve Společném evropském referenčním rámci pro jazyky (dále Rámec) a Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání (RVP ZV), ač byly tyto učebnice vydány dříve než dané dokumenty. V učebnicích a pracovních sešitech jsme sledovali přítomnost učiva rozvíjejícího sociolingvistické a všeobecné kompetence, umožňujícího realizaci evropské dimenze (dále ED) a obrázky vztahující se k reáliím německy mluvících zemí a České republiky. Příručky pro učitele jsme užívali pouze jako zdroj informací o koncepci a struktuře učebnic, event. pro pochopení některých nám nesrozumitelných prvků učiva. V návaznosti na **hlavní cíl** výzkumu jsme si stanovili další **dva dílčí cíle**: 1) vytvořit vlastní nástroj analýzy a hodnocení učebnic, který by co nejlépe odpovídal hlavním cílům našeho výzkumu; 2) na základě výsledků analýzy vypracovat charakteristiku daného souboru učebnic.

Hlavními **kritérii analýzy** byly pojetí daných kompetencí v Rámcu a RVP ZV, postojů a hodnot a ED v RVP ZV a kritéria analýzy obrázků vytvořená na základě použité literatury. Pracovali jsme rovněž s kritérii doplňkovými (Ježková 2006). Na základě všech kritérií jsme formulovali dílčí otázky vztahující se k obsahové analýze textu a k

analýze obrázků (tamtéž). **Základní** použitou **metodou** byla **nekvantitativní obsahová analýza** textu. Druhou hlavní metodou byla **analýza obrázků**. Pro porovnání všech učebnic zkoumaného souboru navzájem a s pracovními sešity jsme využili **metodu srovnávací**. Pro učivo, které jsme chtěli sledovat, jsme si nejprve stanovili (tematické) kategorie (viz dále). Sledované učivo v každé lekci jsme pak vypisovali do tabulek, přičemž jsme rozlišovali, v kterých částech lekce se vyskytuje. Nejprve jsme vypisovali zvlášť učivo z každé učebnice a z každé lekce, teprve v závěrečné fázi analýzy jsme ho sloučili do tabulek společně za celou učebnici.

2 Výsledky analýzy učebnic

Poznámka: Jelikož píšeme v režimu české abecedy, provádí počítač (opakovaně) opravy slov podle českého pravopisu. Abychom předešli chybným výrazům, píšeme taková slova velkými písmeny. Nechtěli jsme řešit tento problém tím, že bychom psali velkými písmeny vše, neboť bychom tak eliminovali jeden z významných rysů německého pravopisu – psaní substantiv velkými počátečními písmeny.

Námi provedená analýza učebnic ukazuje, které konkrétní učivo naplňuje teoretické pojetí sledovaných oblastí v Rámci a RVP ZV. Nejprve přinášíme výsledky analýzy učiva představujícího/rozvíjejícího sociolingvistické kompetence, poté deklarativní znalosti/všeobecné kompetence a ED a nakonec výsledky analýzy obrázků.

2.1 Sociolingvistické kompetence

Sledované učivo jsme zařadili do těchto **kategorií**: Lingvistické markery sociálních vztahů; Řečové zdvořilostní normy; Výrazy lidové moudrosti; Varianty národního jazyka (vč. rozlišení funkčních stylů); Postoje/hodnoty. Dále uvádíme ukázkou učiva, které jsme vypisovali do tabulek (tvořících přílohu naší disertační práce).

UČEBNICE 3, Lekce 1 – 8

Lingvistické markery sociálních vztahů: junger Mann..., Mensch,...! // Guten Morgen! Guten Tag. Guten Abend. Hallo,...! Servus. Grüß Gott. // Also dann,... Mach's gut! Tschüs! Auf Wiedersehen! Auf Wiederhören. **Řečové zdvořilostní normy:** Ja,... Ja, ja. Ach ja. Schon gut. Toll,... Oh, schön! Es ist wirklich toll! // Du, hör mal! Du, sieh mal! Warten Sie mal! // Wie heißen Sie? // Zum Glück... So ein Zufall! // Ich möchte gern... // Also,... Na,... // O, nein! Das gibt's ja nicht! Mal sehen. Sag bloß! // Einverstanden? // Du fährst doch, oder? // SCHADE,... Das ist dumm! Na ja, das ist dumm! Dumm, was? Das ist ja eine SCHÖNE Bescherung! Das gibt's ja nicht! Das ist doch prima! // Wie bitte? Danke. Ja, danke. Bitte,... **Výrazy lidové moudrosti:** Ordnung muss sein. Aller Anfang ist schwer. Ende gut, alles gut. Eine Schwalbe macht noch keinen Sommer. Lügen haben kurze Beine. **Varianty národního jazyka:** Grüezi! Dobrý den. Bud'te zdrávi. = pozdrav v německé části Švýcarska // Ja, ja mache ich schon. (No jo, už na to jdu.) Null Interesse! (Nezájem.) Nett von dir,... // Waaas? Ach,... Oh,... Oje,... r Junge, Jungs (hovorově) nebo Jungen.

Učivo rozvíjející **sociolingvistické kompetence** považujeme z hlediska realizace principu komunikativnosti v daném souboru učebnic za velice bohaté a přínosné, umožňující dostatečně rozvíjet komunikativní kompetenci žáků v německém jazyce - uskutečňovat běžnou konverzaci, vyjadřovat své pocity, postoje, názory, nejistoty, různým způsobem oslovovat, ptát se apod. Nejvíce je zastoupeno učivo představující řečové zdvořilostní normy – což je dáno jeho charakterem. Učivo rozvíjející sociolingvistické kompetence nalezneme zvl. ve cvičeních a (úvodních) textech.

2.2 Deklarativní znalosti/všeobecné kompetence

Pro tuto oblast jsme stanovili tyto **kategorie**: Tematické okruhy (týkají se ve všech učebnicích úvodní obrazové stránky a obrazové stránky; téma úvodní obrazové stránky představuje téma celé lekce); Témata jednotlivých textů; Dílčí informace; Zeměpisné názvy, památky; Vlastní jména; Příjmení; Vlastní jména a příjmení; Básničky; Písničky; Říkadla; Ukázky z knihy; Názvy pohádek; Ostatní; Postoje/hodnoty. Dále uvádíme opět ukázkou učiva, které jsme vypisovali do tabulek.

UČEBNICE 3, Lekce 1 - 8

Tematické okruhy: Úvodní obrazová stránka: L 1: Die Ferien sind VORBEI. L 2: Ein Familienabend. L 3: Alle FAHREN zur Schule. L 4: Probleme mit dem Auto. L 5: Wir feiern. L 6: Besuch im Theater. L 7: Ausflüge in der Schweiz. L 8: In der Galerie.
Obrazová stránka: L 1: Labe. L 2: Knihy a filmy K. Maye. L 3: Učebnice, pozvánky na konzultační večer a den pro rodiče. L 4: Deutschland und seine Automobilindustrie. L 5: Karneval am Mittelrhein. L 6: Wiener Burgtheater, Das BERLINER Schauspielhaus am Gendarmenmarkt.... L 7: Schweiz. L 8: Alte Pinakothek in München. **Témata jednotlivých textů:** **Výchozí texty:** L 1:... Die Schule beginnt. Die Schultüte. L 2: Seht ihr auch gern fern? ...L 3: ... Der Elternabend. ... L 5: ... Die Weihnachtsgans. Vor dem Fasching. L 6: Wir FAHREN ins Theater.... Ins Kino oder in die Disko? L 8: Zu Besuch in Dresden. In der Galerie. **Přídavek:** L 4: Deutsche Auto-Kennzeichen. ... L 6: Wolfgang Amadeus Mozart in Prag. L 8: 3 anekdoty. Der Maler Moritz von Schwind und der Komponist Franz Schubert. **Dílčí informace:** **Výchozí texty:** o Hamburku a Labi //... ein Krimi von Agatha Christie, ein Buch von Karl May...//.... Klasse 2b, aus der 2A // Audi, Škoda, Opel; M-AM 54 45 (značka auta); Sie fährt einen Opel. ... r Volkswagen (VW [fauve:]), r Mercedes ... // slavení Vánoc v Německu// aj. **Cvičení a úlohy:** das Buch von: Karl May, Jules Werne, Erich Kästner, Stanislav Rudolf, Jaroslav Foglar // die 6c, die 7b, ... // Audi, Škoda // cvičení: kdo byl Karl May? Co napsal?// Sixtina von RAFFAEL. **Zeměpisné názvy, památky:** Čtete se **slovníkem:** Deutschland; Berlin, Dresden, Frankfurt am Main, Greifswald, Hamburg, München, Stuttgart-Zuffenhausen; Helgoland, Nordsee, Rügen //Österreich // Das Rütli, Vierwaldstättersee // Milleschauer (Milešovka), die Böhmisches-Sächsische Schweiz; Kopřivnice, Mladá Boleslav, Plzeň // ITALIEN; Rom, Urbino. **Vlastní jména:** **Výchozí texty:** Anja, Antje, Claudia, Gitti, Julia, Karin, Lisa, Lore, Mandy, ...// FRITZ, Hans, Horst, Jürgen, Markus, Mischa, Peter ... // Pferd Iltschi. **Básničky:** **Přídavek:** L 7: Eine Reise; Morgens früh. **Písničky:** **Přídavek:** L 1: Es war eine Mutter. L 2: Ich bin Musikante. L 4: Meine Oma aus Marokko. L 5: Karnevalslied. L 6: In unserer Klasse. L 7: Das Rütli-Lied. **Říkadla:** **Přídavek:** L 1: Kinderreime: 3 mal 8

ist vierundzwanzig... Ein, zwei – Polizei. **Ukázky z knihy:** **Přídavek:** L 1: Erich Kästner: Das doppelte Lottchen L 2: Karl May: Winnetou. L 3: ... Michael Ende: Unendliche Geschichte. L 5: Heinrich Heine: Loreley. L 7: Friedrich Schiller: Wilhelm Tell. **Čtete se slovníkem:** L 1: Erich Kästner: Pünktchen und Anton. **Ostatní:** **Přídavek:** L 2: Welche Spiele könnt ihr spielen?: Fußball, Domino, Mänsch, ärgere dich nicht! Karten (Canasta), Schach, Mikado (Stäbchen), Dame, Federball. Ein Spiel: Alle Vögel fliegen (*Všechno lítá, co peří má*). L 5: Zeměpisný kvíz. Hauszeichen. ...L 6: Wir spielen: Stille Post. L 7: ... tvoření slov ze jména Vierwaldstättersee. **Postoje/hodnoty:** **Cvičení a úlohy:** L 5: mít rád zvířata ve cvičení Alle haben Tiere gern. L 8: pořádek jako H. **Fonetická cvičení:** L 8: pořádek jako H: věta Im Frühling machen wir Ordnung.

Shrneme-li **tematické okruhy lekcí** za všechny učebnice, tj. podle jejich názvů, získáme následující okruhy: pozdravy (jen U1/L1); telefonování; rodina, rodinné oslavy, přátelé; škola; aktivity, povinnosti a zájmy dětí, volba povolání; jídlo, stravování; poznávání (jiných) zemí (SRN, Rakouska, Švýcarska, Lichtenštejnska, ČR), cestování; kultura (divadla, kina, výstavy); zdraví, nemoci.

Tyto okruhy, stejně jako **témata obrazových stránek a jednotlivých textů**, jsme sledovali v kontextu **tematických okruhů vzdělávacího oboru Cizí jazyk** formulovaných v **RVP ZV**, které byly jedním z kritérií obsahové analýzy. RVP ZV rozlišuje témata na 1. a 2. stupni ZŠ. Abychom srovnání s ním mohli provést, určili jsme si jako učebnice pro 1. stupeň ZŠ učebnici 1 a 2, pro 2. stupeň učebnice 3-5. Mezi tematickými okruhy pro **1. stupeň** jsme našli největší zastoupení učiva spadajícího do okruhů rodina, škola (převážně jako témata jednotlivých textů, méně celých lekcí) a důležité zeměpisné údaje (zvl. na obrazových stránkách). Výrazně menší část učiva jsme zařadili do okruhů volný čas a zájmová činnost, nákupy a oblékání. Mezi tematickými okruhy pro **2. stupeň** je nejpočetněji zastoupen okruh město, přibližně stejně okruhy škola, volný čas a zájmová činnost a příroda, dále cestování a sociokulturní prostředí, ještě méně a přibližně stejně okruhy rodina, osobní dopis a sport, nejméně péče o zdraví a stravování. Ostatní okruhy zůstaly z našeho pohledu nenaplněny. Většinu těchto tematických okruhů najdeme jako témata jednotlivých textů, méně na obrazových stránkách. Mezi okruhy pro **1. stupeň** nejsou uvedeny, avšak v učebnicích jsme našli tyto (tato témata): jídlo, vaření, nemoci, cestování, sport, psaní dopisu a pohledu. Do okruhu volný čas a zájmová činnost jsme zahrnuli na úrovni obou stupňů kulturu, která není uvedena v RVP ZV jako samostatné téma. Do okruhu příroda jsme zahrnuli některá zeměpisná témata. Tematické okruhy pro **Další cizí jazyk** představují výběr z okruhů pro 1. a 2. stupeň, podrobněji je v nich specifikováno učivo rozvíjející sociolingvistické kompetence. Celkově konstatujeme, že je poměrně obtížné přiřazovat tematické okruhy v učebnicích k okruhům formulovaným v RVP ZV; z velké části nejsou kompatibilní, snaha o přiřazení učiva do nich nám připadá někdy násilná.

Témata textů a obrazových stránek se v převážné většině shodují s **tematickým zaměřením lekcí**, tj. texty odpovídají tématům lekcí, obrazové stránky převážně také.

Okruhy dílčích informací, které můžeme vysledovat: **Německo**: známá města/místa, geografické údaje; kultura, zvl. literatura a výtvarné umění (informace o autorech a dílech), divadla, kina; škola; korespondence; číslovky, počítání, vyjadřování hmotnosti zboží; sport; státní svátky a národní obyčeje; významné osobnosti; jídlo, recepty, nakupování potravin; zdraví, nemoci, léky; zajímavosti. **Rakousko**: známá města/místa; významné osobnosti (spisovatelé, malíři, hudební skladatelé); specifické informace (mezinárodní označení pro Rakousko - A, poštovní známky aj.). **Německo a Rakousko**: platidla (DM, Schilling); ochrana životního prostředí, vodní a jaderné elektrárny; gastronomické speciality. **Švýcarsko**: známá města/místa; významné osobnosti (spisovatelé, malíři); specifické informace (Rütli – louka u jezera Vierwaldstättersee, kde podle pověsti vznikl v roce 1291 spolek tří kantonů představující základ pozdějšího Švýcarska). **Německo, Rakousko, Švýcarsko**: doprava (vlaky, automobily); zeměpisné informace typu Víte, že...? **Další evropské země**: zvl. kultura – malíři, spisovatelé, hudební skladatelé; vlaky: Eurocity, InterRegio, Vindobona, Hungaria; mezinárodní organizace Outward Bound. **Česká republika**: známá města/místa; spisovatelé. **Informace „mimoevropské“**: známá města/místa a osobnosti. Dílčí informace se vyskytují nejvíce ve výchozích textech, v částech Příklad a Kdo chce vědět víc? a na obrazových stránkách.

U **zeměpisných názvů** převládají názvy z Německa, následují z ČR, Rakouska a Švýcarska. Nejméně jsou zastoupeny Lichtenštejnsko a ostatní evropské a mimoevropské země. V učebnicích najdeme velké množství **vlastních jmen** - přibližně stejný počet německých jmen dívčích (ženských) a chlapeckých (mužských). Vedle jmen lidí jsou uváděna také jména domácích zvířat. Počet **příjmení** je výrazně menší, přesto je i jejich výběr podle našeho názoru dostatečně pestrý. Nejméně často se vyskytují spojení vlastních jmen a příjmení. V učebnicích jsme napočítali celkem **7 básniček, 27 písniček a 15 říkadel**. Ukázky z knihy jsou uvedeny v každé učebnici, nejvíce v učebnici 3 a 5 (po 8). Některé ukázky jsou převzaty přímo, jiné jsou adaptované. Autoři, z jejichž děl jsou publikovány (adaptované) ukázky, jsou: B. Brecht, G. A. BÜRGER, M. Ende, J. W. Goethe, H. Heine, E. Kästner, K. May, A. Lindgren, E. Möricke, J. Neruda, F. Schiller, A. Stifter, S. Zweig. Uvedeny jsou ukázky z pohádek o Červené Karkulce a řepě, další skupinu ukázek tvoří (upravené) anekdoty. **Názvy pohádek** jsme našli pouze v učebnici 1 a 2 v Příkladu. Do skupiny **Ostatní** jsme zahrnuli učivo, které částečně vybočovalo z rámce námi vytvořených skupin. Patří sem tak zejména hry, rébusy, hádanky, doplňování a systemizace slovní zásoby.

Možnosti vyjádření **postojů** či utváření **hodnot** nalezneme v učebnicích méně, než jsme očekávali. **Explicitně** se hovoří o **hodnotách** až v učebnici 5, lekcí 3, kde mají žáci řadit hodnoty podle významu, který jim přikládají. V ostatních učebnicích a lekcích jsou uváděny pouze implicitně a uvědomíme si je zpravidla až v případě, že je záměrně hledáme. Někdy je najdeme skryté v obsahu textů (např. pomoc bližnímu), někdy ve formě otázek na názor žáků, někdy obojího (pořádek). Jako implicitní hodnoty (a postoje k daným tématům) jsme identifikovali zejména pořádek (U2), opakovaně zdůrazňovanou pomoc bližnímu (U2/L9), pomoc postiženému spolužákovi (U5/L5),

zdravý životní styl - varování před drogami, kouřením a alkoholem (U4/L6), ochranu životního prostředí (U5), pravidla chování na ulici (U 2/L5), štěstí, dělat lidi šťastnými (U1/L10), mít rád zvířata (U3/L5); v učebnici 3 se poukazuje na nesmyslnost války, tedy mír jako hodnotu (na obraze Guernica). Je zajímavé, že jako hodnota není uvedeno zdraví (jako protiklad nemoci). Konkrétní názory mají žáci vyjádřit na to, zda mají učitelé líné/pilné žáky často kontrolovat a proč, žáky omezovat v užívání drog, kouření a pití alkoholu (U4), jakou mají děti představu o svém místě v rodině a bližším i vzdálenějším okolí (U4/L5), názor na potřebnost nákupu nového oblečení a na (volené) povolání (U5). Postoje/hodnoty se týkají především běžného života dětí, jejich problémů, situací, s nimiž se často setkávají, nejsou orientovány „navenek“, tj. ke kultuře německy mluvících zemí, z učebnic není podle našeho názoru zřejmé, že jde o určité kulturní odlišnosti, které je třeba chápat a akceptovat; není explicitně poukazováno ani na prvky s naší kulturou shodné. Upozornění na tento aspekt jsme nenalezli ani v pracovních sešitech a příručkách pro učitele. Tato **hodnotová orientovanost učebnic**, o níž píše J. Průcha (1989, s. 42), nám dále umožní spolu s dalšími kritérii poskytnout představu o tom, jak je v učebnicích reflektována **evropská dimenze**.

Vyjdeme-li z pojetí M. Shennan (1991, in Ježková 2006), dospějeme k závěru, že ED je reflektována v učebnicích málo, a to vzhledem k řídce zastoupeným postojům a/nebo hodnotám – které tvoří jednu z jejích tří složek, v oblasti Cizí jazyk pak zvl. vzhledem k absenci explicitně vyjadřovaných postojů ke kulturním rozdílům. Na druhou stranu ovšem rádi konstatujeme, že v oblasti učení o Evropě, tj. učiva představujícího deklarativní znalosti/rozvíjejícího všeobecné kompetence, a v oblasti učení pro Evropu, tj. učiva rozvíjejícího sociolingvistické kompetence, je sledované učivo zastoupeno velmi významně. Učení se cizímu jazyku jako významný prostředek rozvoje ED ve vyučování zde tedy plní svoji roli významně v oblasti vědomostí a dovedností, minimálně v oblasti postojů a hodnot. V RVP ZV je ED obsahem průřezového tématu **Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech**. Z hlediska jeho realizace ve vyučování přispívá námi sledované učivo k rozvoji osobnosti žáka podstatně více **v oblasti vědomostí, dovedností a schopností** než v oblasti postojů a hodnot. Jeho přínos vidíme zvl. v rovině dílčích informací o sledovaných zemích a v rovině sociolingvistických kompetencí. Určitý **nedostatek** spatřujeme v tom, že není kladen důraz na **pochopení a hodnocení** poznanych odlišností. Co se týká **tematických okruhů** průřezového tématu, učivo plně přispívá k naplňování okruhu **Evropa a svět nás zajímá** a z velké části okruhu **Objevujeme Evropu a svět**. K realizaci okruhu **Jsme Evropané** přispívá málo, což je dáno charakterem vyučovacího předmětu cizí jazyk (Rámcový... 2004).

2.3 Učivo rozvíjející sociolingvistické a všeobecné kompetence

Učivo představující deklarativní znalosti/rozvíjející všeobecné kompetence se opakuje v rámci jednotlivých kategorií (tedy tematických okruhů), přičemž se průběžně rozšiřuje. **Cyklické uspořádání učiva** je zřetelnější u sociolingvistických kompetencí, kde spolu s tím, že učivo se o jednotlivé výrazy, slovní spojení a věty obohacuje, se již uvedené vybrané učivo také průběžně opakuje. Učivo spadající do obou těchto oblastí,

uvedené v **německo-českém slovníku** na konci učebnic, učivo v lekcích doplňuje a/nebo opakuje.

Z učiva rozvíjejícího sociolingvistické kompetence se v **pracovních sešitech** především opakuje učivo představující lingvistické markery sociálních vztahů a řečové zdvořilostní normy, ojediněle se rozšiřuje učivo představující řečové zdvořilostní normy a varianty národního jazyka. K rozvoji sociolingvistických kompetencí pracovní sešity významně přispívají. Učivo rozvíjející všeobecné kompetence opakuje nebo doplňuje učivo v učebnicích v kategoriích Dílčí informace, Zeměpisné názvy, památky, Vlastní jména, Příjmení a Vlastní jména a příjmení, v pracovním sešitě 3 a 5 také učivo umožňující vyjadřovat postoje a utvářet hodnoty (ne však týkající se sociokulturních odlišností).

Celkově konstatujeme, že učivo obou oblastí je v učebnicích zastoupeno hojně, umožňuje dostatečně rozvoj sociolingvistických kompetencí, čímž naplňuje cíl učení pro Evropu, i všeobecných kompetencí - v rovině poznatkové přispívá významně k učení o Evropě; deficit spatřujeme v přínosu učiva k vyjadřování postojů a utváření hodnot, zejména v oblasti sociokulturních aspektů. O to méně je také reflektována ED.

2.4 Doplnková kritéria

Dále podáváme stručnou charakteristiku souboru učebnic z hlediska kritérií doplňkových. Můžeme říci, že 10 požadavků na **texty v učebnicích němčiny jako cizího jazyka**, které jsme vybrali z tzv. 34 maxim, formulovaných Radou Němčina jako cizí jazyk Goethe-Institutu v roce 1987 (Beirat ..., in Ježková 2006), učební soubor z větší části splňuje. V příručkách pro učitele jsme nenalezli doporučení pro práci s jinými texty. Jako doplňkové jsou chápány texty uváděné pod názvem Lest mit dem Wörterbuch. V učebnicích jsou publikovány texty z reálií i ukázky z literárních textů, někdy adaptované, básničky, písničky, také v maximech nezmíněná říkadla. Rovněž jsou v několika případech uvedeny varianty německého jazyka. Na rozdíl od 10 požadavků nenajdeme v učebnicích texty týkající se německých dějin (pouze několik českých, německých a švýcarských pověstí). V učebnicích se nevyskytují aktuality v podobě novinových článků, což je v pojetí maxim kladným rysem. Učivo a způsob jeho prezentace nepřispívá podle našeho názoru k vytváření nevhodných představ a stereotypů myšlení o německé realitě (na jedné straně díky jeho „objektivnímu“ výběru a způsobu prezentace, na straně druhé kvůli minimální možnosti vyjadřovat v tomto směru své postoje). Zeměvědné informace se vyskytují poměrně často, v podobě zajímavých detailů (jejichž nadměrný výskyt maxima považují za záporný rys) však pouze zřídka – pro zpestření, zvýšení motivace. Stejně jako nepřispívají učebnice k formování nevhodných představ a stereotypů, nevytvářejí ani tendenční, pouze kladné, či pouze záporné, představy o Němcích (Rakušanech, Švýcarech). Uvědomujeme si, že je nutné při výběru učiva přihlížet k věkovým zvláštnostem žáků a že tato i další doplňková kritéria může splňovat učebnice pouze do určité míry. Věkové kategorie jsme v použité literatuře nenalezli konkretizovány.

Z informací o Německu, uvedených v práci R. Ammera (1998, in Ježková 2006), nalezneme v učebnicích z okruhu I Spolková republika Německo – země a národ především informace zeměpisné, v okruhu II Stát a politika informace týkající se školství, či spíše škol. Nejvíce je zastoupeno učivo zprostředkující informace okruhů V Umění a věda a VI Všední život Němců. Zbývající okruhy jsou III Hospodářství a IV Společnost učivem pokryty nejsou.

3 Analýza obrázků

Obrázky jsme zařazovali do těchto **kategorií**: Německé osobnosti; Postavy z německé literatury a filmu; Památky hlavního města a hlavních měst spolkových zemí; Památky a zajímavá místa spolkových zemí; Gastronomické speciality; Umělecká díla; Plakáty, programy divadel, kin, TV, obrázky v tisku; Plánky, mapy, jízdní řády; Německé oblečení (móda, folklor); Tradiční německé svátky; Značky a piktogramy; Německé národní symboly; Mládež: aktivity, zájmy, problémy; Ostatní. Stejně tabulky jsme měli pro Rakousko, Švýcarsko a další evropské země a Českou republiku. Rozlišovali jsme, zda jde o fotografii nebo kreslený obrázek. Dále uvádíme opět ukázky učiva, které jsme vypisovali do tabulek.

UČEBNICE 3, Lekce 1-8, NĚMECKO

Německé osobnosti: Kdo chce vědět víc? L 8: A. Dürer *F. portréty*. **Přídavek:** L 1: Erich Kästner *F.* L 2: Karl May *F.* L 3: spisovatel Michael Ende *F* L 5: H. Heine *O – malovaný portrét* L 8: F. Schiller *F. portréty*. **Postavy z německé literatury a filmu:** **Obrazová stránka:** L 2: Winnetou *3 F z filmu (2x plus Old Shatterhand)*. **Přídavek:** Lorelay *O*. **Památky hlavního města a hlavních měst spolkových zemí: Výchozí texty:** L 8: Dresden: Zwinger *F*. **Obrazová stránka:** L 6: Berlin: Schauspielhaus am Gendarmenmarkt L 8: Alte Pinakothek München - plánek *O* a ukázky obrazů – *malé černobílé obrázky*. **Čtete se slovníkem:** L 8: Dresden: Zwinger *F*. **Památky a zajímavá místa spolkových zemí: Výchozí texty:** L 1: Hamburg – přístav *F* (asi, neuvedeno, ani v příručce). **Monologický text:** L 1: Helgoland *2 F* (u básně J. Nerudy). **Přídavek:** L 5: Lorelayfelsen (*skály Lorelay*). **Čtete se slovníkem:** *1 F*. L 5: Köln – Dom *F*. **Gastronomické speciality: Výchozí texty:** L 1: e Zuckertüte *O*. **Čtete se slovníkem:** e Zuckertüte *F*. **Umělecká díla: Obrazová stránka:** L 8: Alte Pinakothek München - plánek *O* a ukázky obrazů – *malé černobílé obrázky* – nejen německých umělců, např. Dürer, Rubens, Bruegel.... **Monologický text:** L 8: obraz od Käthe Kolwitz, název neuveden *F*. **Čtete se slovníkem:** L 8: C. D. Friedrich: Der Wanderer über dem Nebelmeer (*Poutník nad mořem mlhy*) *F*: *výřez z obrazu*. **Plakáty, programy divadel, kin, TV, obrázky v tisku: Úvodní obrazová stránka:** L 6: programy divadel pro děti *4 F* (původ nespécifikován). **Výchozí texty:** L 6: ukázka programů: divadlo pro děti Augsburger Puppenkiste – (Kaiser Augustus, Kater Mikes und seine Freunde) *F*; Stuttgart: Nellys's Puppentheater: Der kleine Muck *F*; Kino-Theater-Galerie-Musik-Cafe-Bar: Checkpoint *F*. **Kdo chce vědět víc?** L 2: německá TV – ARD, ZDF – ukázky programu; Tips für Kids – program pro děti v německé a rakouské TV (souhrnně) *4 F*. **Plánky, mapy, jízdní řády: Obrazová stránka:** L 1: cesta Labe v Německu, vychází z mapy ČR *O* (viz UDK/VZ-ZN). L 5: Rýn od Mainzu po Düsseldorf *O*. **Kdo chce**

vědět víc? L 2: mapa Evropy, barevně: ČR, Slovensko, Rakousko, Polsko, Švýcarsko, Itálie, Francie, Španělsko, Velká Británie, Rusko *O*.

Viděli jsme, že kromě námi sledovaných obrázků vztahujících se k realitám najdeme v učebnicích řadu vtipných obrázků výstižně ilustrujících texty a cvičení, přičemž převažují výrazně obrázky kreslené nad fotografiemi. Na obrázcích jsou **nejčastěji vyobrazeny** památky a zajímavá místa jednotlivých zemí a jejich hlavních měst, dále plánky, mapy a jízdní řády, překvapivě značky a piktogramy, které prostupují všemi lekcemi; průběžně jsou také představovány významné osobnosti (spisovatelé a malíři, němečtí nositelé Nobelovy ceny), také plakáty a programy a umělecká díla; nejméně obrázků představuje postavy z literatury a filmu, svátky a národní symboly. Ve skupině Ostatní najdeme zvl. obrázky vztahující se ke škole, automobily a vlaky, adresy na dopisech a pohledech a ilustrace k pohádkám. Domníváme se, že náročnost obrázků je odstupňována stejně jako výběr učiva, které ilustrují či doplňují, a že každý obrázek má v učebnici své opodstatnění. Někdy však je obtížné bez pomoci příručky pro učitele zjistit, co obrázek či fotografie, zvl. „zeměpisného charakteru“ (ilustrující zajímavá města a místa jednotlivých zemí) představuje. **Témata obrazových stránek** za všechny učebnice můžeme shrnout takto: města a zajímavá místa zemí; škola; mládež; rodina; jídlo; sport; slavnosti, svátky; kultura; ostatní.

V **pracovních sešitech** nalezneme obrázky spadající do kategorií Postavy z literatury a filmu, Památky hlavních měst, Plánky, mapy, jízdní řády, Značky a piktogramy a Ostatní.

Shrnutí

V příspěvku jsme představili hlavní výsledky našeho výzkumu – obsahové analýzy učebnic němčiny. Na základě studia odborné literatury se domníváme, že podobná analýza učebnic cizích jazyků u nás ani v německy mluvících zemích nebyla dosud realizována. Naše práce tak přináší nový metodologický nástroj analýzy učebnic, a to učebnic cizích jazyků – jimž je věnována v odborné literatuře pouze malá pozornost.

V souladu se stanoveným cílem je **hlavním výstupem** našeho výzkumu vytvořený **hodnotící nástroj**, aplikovatelný i na učebnice jiných cizích jazyků. Tento nástroj tvoří: čtyři sledované oblasti, kritéria hodnocení (základní i doplňková), formulované dílčí otázky a použité metody (Ježková 2006). Použitelnost nástroje byla ověřena provedenou analýzou učebnic. Na jejím základě byla vypracována **charakteristika daného souboru učebnic**, představující **další výstup** výzkumu. Její podstatou je zjištění, zda učebnice odpovídají Společnému evropskému referenčnímu rámci pro jazyky a RVP ZV, a jak se to projevuje. Odpověď na otázku formulovanou jako hlavní cíl výzkumu je kladná: Vybraný soubor učebnic odpovídá z některých námi specifikovaných hledisek a stanovených kritérií požadavkům na výuku cizím jazykům stanoveným v Evropském referenčním rámci pro jazyky a RVP ZV, ač byly tyto učebnice vydány dříve než dané dokumenty.

Míra tohoto souladu je však různá. Učebnice odpovídají v námi sledovaných oblastech více Rámci než RVP ZV. Oběma těmto dokumentům odpovídají v oblasti sociolingvistických i všeobecných kompetencí (přičemž RVP ZV přebírá jejich pojetí z Rámce). RVP odpovídají svým učivem pouze částečně v tematických okruzích vzdělávacího oboru Cizí jazyk a na úrovni vědomostí, dovedností a schopností charakterizovaných v průřezovém tématu Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech. Za „nejslabší článek“ učebního souboru považujeme z hlediska RVP ZV oblast postojů a hodnot, zvl. týkajících se sociokulturních aspektů německy mluvících zemí – které tvoří spolu s vědomostmi a dovednostmi evropskou dimenzi. (Rámec se problematikou ED nezabývá.) Analýza obrázků sledované učivo doplňovala a z daných dokumentů vycházela pouze nepřímo. Vypracovanou charakteristikou učebního souboru tak odpovídáme i na většinu dílčích otázek, které jsme si položili před zahájením jeho analýzy (Ježková 2006).

Za **hlavní nevýhodu** zvoleného postupu považujeme jeho nesmírnou **časovou náročnost** (současně však zajišťuje velkou spolehlivost a přesnost); kratší postup navrhne ve své disertační práci. Domníváme se, že výsledky našeho výzkumu mohou být zajímavé pro didaktiky cizích jazyků, vědecké pracovníky zabývající se problematikou učebnic, autory učebnic, MŠMT i učitele.

Literatura

- AMMER, R. Das Deutschlandbild in den Lehrwerken für Deutsch als Fremdsprache. In *Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für fremdsprachlichen Deutschunterricht*. Berlin und München : Langenscheidt, 1998, s. 31- 42. ISBN 3-468-49445-9. Beirat Deutsch als Fremdsprache des Goethe-Instituts. Texte in Lehrwerken des Deutschen als Fremdsprache. In *Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für fremdsprachlichen Deutschunterricht*. Berlin und München : Langenscheidt, 1998, s. 155- 162. ISBN 3-468-49445-9.
- GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno : Paido, 2000. ISBN 80-85931-79-6.
- HAISOVÁ, Š. *Obraz jako prostředek k jazykové interpretaci francouzských a ostatních evropských specifík*. Seminární práce doktorského studia, kurz Evropská studia pro pedagogy. Praha, 2002.
- JELÍNEK, S. K funkční charakteristice učebnic cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1994-95, ROČ. 38, č. 3-4, s. 83-87. ISSN 1210-0811.
- JELÍNEK, S. Koncepční otázky učebnic cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2006-2007, roč. 50, č. 4, s. 126-130. ISSN 1210-0811.
- JEŽKOVÁ, V. Obsahová analýza souboru učebnic němčiny pro ZŠ. In *Současné metodologické přístupy a strategie pedagogického výzkumu. Sborník příspěvků 14. konference ČAPV*. Plzeň : ZUČ, ČAPV 2006.
- KOUŘIMSKÁ, M.; JELÍNEK, S.; KETTENBERG, U.; KUČEROVÁ, L.; NÖBAUER, I. *Heute haben wir Deutsch. Učebnice. Pracovní sešit. Příručka pro učitele. I-V*. Strakonice : Agentura Jirco, 1994 – 2003. ISBN - učebnice: 80-901-302-6-7; 80-86550-04-4; 80-86550-13-3; 80-86550-11-7; 80-902 301-3-X.
- MAZÁČOVÁ, N. Didaktické zamyšlení nad současnými učebnicemi se zvláštním zřetelem k jazykovým učebnicím. In VALIŠOVÁ, A. a kol. *Historie a perspektivy didaktického myšlení*. Praha : Karolinum, 2004, s. 289-297. ISBN 80-246-0914-2.
- NEUNER, G. Lehrwerkforschung – Lehrwerkkritik. In *Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für fremdsprachlichen Deutschunterricht*. Berlin und München : Langenscheidt, 1998, s. 8-22. ISBN 3-468-49445-9.
- PRŮCHA, J. *Teorie, tvorba a hodnocení učebnic*. 2. dopl. vyd. Praha : Ústřední ústav pro vzdělávání pedagogických pracovníků, 1989.
- PRŮCHA, J. *Pedagogický výzkum. Uvedení do teorie a praxe*. Praha : Karolinum, 1995. ISBN 80-7184-132-3.
- PRŮCHA, J. *Učebnice: Teorie a analýzy edukačního média*. 1. vyd. Brno : PAIDO, 1998. ISBN 80-85931-49-4.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* [online]. Praha : MŠMT ČR, 2004a [cit. 9. září 2004]. Dostupné na WWW: <www.msmt.cz>.
- SHENNAN, M. *Teaching about Europe*. London : Cassel, 1991. ISBN 0-304-32288-1.
- Společný evropský referenční rámec pro jazyky*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-244-0404-4.
- STURM, D. Zur Rolle des Bildes in Lehrwerken. In *Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für fremdsprachlichen Deutschunterricht*. Berlin und München : Langenscheidt, 1998, s. 84 - 94. ISBN 3-468-49445-9.

Tento příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR v rámci projektu „Centrum základního výzkumu školního vzdělávání“ s registračním číslem LC06046.

Kontaktní adresa: PaedDr. Věra Ježková, UK-Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Myslíkova 7, 110 00 Praha 1; jezkovav@uvrv.pedf.cuni.cz